

УДК 347

Карабань В. Я.

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ ВИРІШЕННІ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Вітчизняна практика правозастосування донедавна не визнавала необхідним мотивування судових рішень посиланнями на положення Конституції. За радянських часів конституція визнавалась більше політичним та ідеологічним документом, ніж нормативно-правовим актом. Зазначається навіть на фіктивність конституційно-правового регулювання за радянських часів [1, с. 47]. Цікаво, що аналогічну оцінку положенням радянських конституцій дає американський автор Р.А. Познер [2, с. 16]. Ситуація різко змінилася, коли 28 червня 1996 р. було прийнято нову Конституцію України. Положення Конституції були визнані такими, що формулюють норми прямої дії. Проте, визнання Конституції актом прямої дії не означає, що в усіх випадках усі суди мають беззастережно застосовувати Конституцію України та не мають права застосовувати закони та інші нормативно-правові акти, що суперечать Конституції.

Скоро буде десять років після прийняття постанови Пленуму Верховного Суду України “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” [3]. Ця постанова значною мірою і позитивно вплинула на розвиток правосуддя. Але ж є потреба в новому осмисленні цієї проблематики та у відповідному коригуванні як названої постанови, так і судової практики в цілому, з урахуванням як накопиченого досвіду, так і змін у законодавстві.

Є потреба і в підготовці теоретичного підґрунтя для внесення можливих змін у закони та Конституцію з метою усунення суперечностей, що виникають при застосуванні Конституції, та більш визначеного вирішення питання про застосування Конституції при здійсненні правосуддя судами загальної юрисдикції.

Фундаментальним і безспірним має бути визнане положення про те, що правові норми, сформульовані в Конституції, мають застосовуватись як норми прямої дії при розгляді справ Конституційним Судом України. Щодо інших судів таке беззастережне твердження не відповідало б особливостям Конституції як нормативно-правового акта. Суди загальної юрисдикції можуть застосовувати норми, сформульовані в Конституції, як норми прямої дії перш за все у випадках, коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації відповідних відносин законом (зауважимо, що фактична наявність додаткової регламентації відповідних відносин законом слід визнавати завжди необхідною регламентацією. Наприклад, правило ст. 124 Конституції про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають в державі, не виключає обов'язковості правових форм вирішення колективних трудових спорів, встановлених Законом “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”. Твердження про те, що наведене положення названого Закону не повинне застосовуватись, оскільки супереч-

*ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ПРИ ВИРІШЕННІ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ*

чить положенню Конституції, яке не потребує додаткової регламентації, навряд чи може бути визнане прийнятним).

На цей випадок прямого застосування Конституції прямо зазначається в згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України. Отже, застосування положень Конституції України, що не потребують конкретизації, за фактичної відсутності такої конкретизації, не передбачає оцінки закону чи іншого правового акту, питання про конституційність якого належить до повноважень Конституційного Суду, на предмет його відповідності Конституції. Це питання виникає стосовно положень, які потребують такої конкретизації або фактично конкретизуються в законах.

Поділ положень Конституції на такі, що потребують і не потребують конкретизації, з теоретичної точки зору викликає істотний інтерес. В Україні, як і на всьому пострадянському просторі, немає достатнього досвіду застосування положень конституцій загального змісту (положень, що потребують конкретизації в законі). Тому, наприклад, російський правознавець Н.С. Малєїн положення Конституції Російської Федерації називає правовими принципами та поділяє їх на принципи-норми (конкретні: заборона позбавлення громадянства; неопубліковані закони не застосовуються; заборона позбавити майна інакше, ніж за рішенням суду; презумпція невинуватості) і принципи-законоположення (наприклад, материнство і дитинство знаходяться під захистом держави; кожен зобов'язаний охороняти природу тощо) [4, с. 13]. Не було ніякої необхідності для позначення першої із двох груп наведених положень використовувати термін "принципи-норми". Це – звичайні правові норми, включені в текст Конституції. Їх вища юридична сила та принципове значення для налаштування життя суспільства самі по собі не є достатніми для того, щоб називати їх принципами, тому що і в теорії, і в практиці є проблема застосування принципів як таких положень, що потребують конкретизації. Що стосується названих Н.С. Малєїним норм-принципів, то вони застосовуються як будь-які правові норми, що включені до Конституції та не потребують додаткової конкретизації. Тому і Н.С. Малєїн пише: "Якщо суд визнає невідповідність нормативного акту (закону) принципу-нормі, він зобов'язаний вирішити справу на підставі норми-принципу [4, с. 13]. Зауважимо, що стосовно наших вітчизняних реалій такий висновок був би неправильним.

Що стосується принципів, які Н.С. Малєїн називає законоположеннями, то проблема їх застосування є надзвичайно складною. Відповідно до п. 1 розділу XV "Перехідні Положення" Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції. Отже, всі акти законодавства, що прийняті до 28 червня 1996 р., у тому числі закони, втратили чинність у частині, що суперечить Конституції, і застосовуватись не можуть. Пленум Верховного Суду України також роз'яснює, що в таких випадках положення Конституції України підлягають прямому застосуванню. Виникає питання про те, чи маються тут на увазі також положення Конституції, які Н.С. Малєїн назвав принципами-законоположеннями? Відповідь на це питання залежить від рівня кваліфікації та умов роботи судів. Сьогодні покласти на суди загальної юрисдикції, в тому числі на суди першої інстанції, обов'язок застосовувати положення Конституції найбільш загального змісту – це було б для них навряд чи

посильно, в тому числі і тоді, коли йдеться про раніше прийняті закони, що увійшли в суперечність з Конституцією. Складно собі уявити, що місцевий суд загальної юрисдикції не буде застосовувати закон, прийнятий до 28 червня 1996 р., з тієї причини, що він не відповідає положенню ст. 1 Конституції України про правовий і соціальний характер нашої держави або положенню ст. 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні вищими соціальними цінностями.

Далі Верховний Суд України роз'яснює, що положення Конституції підлягають прямому застосуванню, коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України, а також коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України. Тут помітна відсутність однакового підходу до вирішення питання про можливість застосування різних правових актів, що суперечать Конституції. По-перше, поряд називаються нормативно-правові акти Верховної Ради і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, які мають різний правовий режим. Вирішення питань про відповідність Конституції України правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим належить до повноважень Конституційного Суду України (п. 1 ст. 150 Конституції України), а справи про відповідність Конституції правових актів Ради Міністрів Автономної Республіки Крим Конституційним Судом вирішуватись не можуть. Логічним було б визнати, що у разі невідповідності Конституції України правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим суд має діяти в такий же спосіб, в який він діє при виявленні невідповідності Конституції інших актів, справи про конституційність яких належать до повноважень Конституційного Суду. Що стосується правових актів Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, то при виявленні їх невідповідності Конституції України, доцільним було б діяти так, як при виявленні невідповідності Конституції інших правових актів, справи про відповідність яких Конституції не належать до повноважень Конституційного Суду.

Одинаковий підхід не здійснюється і в зв'язку з зазначенням у згаданій постанові на необхідність прямого застосування Конституції у разі невідповідності Конституції указів Президента України. Як укази Президента, так і постанови Кабінету Міністрів України, можуть бути предметом розгляду в Конституційному Суді на предмет їх відповідності Конституції. То і питання про те, як має діяти суд загальної юрисдикції при виявленні невідповідності такого нормативно-правового акту Конституції має вирішуватись стосовно актів Кабінету Міністрів так же, як і стосовно указів Президента.

Слід погодитись з Верховним Судом в тому, що за наявності необхідності в додатковій регламентації законом відносин, врегульованих Конституцією, застосуванню в судах загальної юрисдикції підлягає лише закон, який не суперечить Конституції. Безумовно, це положення слід застосовувати до всіх правових актів, питання про відповідність яких Конституції згідно ст. 150 Конституції України належить до повноважень Конституційного Суду. Але ж із наведеного положення не можна робити

*ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ПРИ ВИРІШЕННІ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ*

такий висновок, що суд загальної юрисдикції, виявивши невідповідність Конституції закону чи іншого правового акту, вирішення питання щодо конституційності якого належить до повноважень Конституційного Суду, має прямо застосовувати положення Конституції, що не потребують додаткової регламентації та не застосовувати положення акту, питання про відповідність якого Конституції належить до повноважень Конституційного Суду, та який не відповідає Конституції.

Якщо така суперечність виявлена, суд загальної юрисдикції не застосовує положення Конституції, якому суперечить закон, а зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом питання про відповідність Конституції закону чи інших нормативно-правових актів, питання про конституційність яких підсудні Конституційному Суду. Таке роз'яснення дає Верховний Суд України. Його доречно було б поширити і на інші нормативно-правові акти, питання про відповідність яких Конституції належить до повноважень Конституційного Суду.

Далі виникає питання про можливу невідповідність Конституції України нормативно-правових актів, питання про неконституційність яких не належить до повноважень Конституційного Суду. Ст. 21 Цивільного кодексу України надає суду право визнати незаконним і скасувати нормативно-правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси. При цьому не визначається те, які ж нормативно-правові акти можуть бути оспорені в суді та суперечність яким нормативно-правовим актам є підставою для визнання оспорюваного акта незаконним та для його скасування. Із ст. 171 Кодексу адміністративного судочинства випливає, що предметом розгляду в адміністративному суді можуть бути справи щодо законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. При цьому не виключається пред'явлення вимоги про визнання таких актів незаконними та про їх скасування з мотивів їх невідповідності Конституції України. Юридичні особи та суб'єкти підприємництва можуть оспорювати правові акти на підставі ст. 12 Господарського процесуального кодексу.

Виходячи із змісту цих нормативно-правових актів, слід визнати, що підставою для визнання незаконним та скасування нормативно-правового акту, питання про конституційність якого не належить до повноважень Конституційного Суду, з мотивів невідповідності такого акту Конституції, має вирішуватись в загальному порядку. Між тим, в загальному порядку доцільно було б вирішувати тільки питання щодо невідповідності такого нормативно-правового акту тим положенням Конституції, які не потребують конкретизації. В решті не можна не враховувати ту обставину, що Конституція переважно формулює найбільш загальні положення, які підлягають застосуванню лише Конституційним Судом. Невипадково, що виявились розбіжності в тлумаченні ст. 1 Конституції про демократичну, соціальну, правову державу. В науково-практичному виданні стверджується, що законодавець, закріплюючи це положення, не стільки констатував реальний стан держави, скільки

висловив прагнення і створив конституційні передумови для подальшої реалізації названих принципів [1, с. 10]. Тим часом, Конституційний Суд на підставі положення про соціальний і правовий характер держави визнав неконституційним положення Закону “Про Державний бюджет України на 2001 рік” в частині зупинення дії положень деяких законодавчих актів щодо надання пільг, компенсацій і дотацій для певних категорій громадян [5]. І він мав повноваження на вирішення такої справи на відміну від суду загальної юрисдикції, який, на думку автора цієї статті, не може визнати нормативно-правовий акт міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади незаконним та скасувати його в зв’язку з невідповідністю такого акта положенням Конституції, що потребують конкретизації.

Водночас треба враховувати, що ст. 19 Конституції формулює положення, яке (в частині способів встановлення повноважень державних органів, в тому числі і органів, питання про конституційність нормативно-правових актів яких не може бути предметом розгляду в Конституційному Суді), не потребує конкретизації. Тому, якщо такий державний орган при прийнятті нормативно-правового акту діяв на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами, то такий нормативно-правовий акт підлягає застосуванню за умови, що він не суперечить положенням Конституції, що не помправовим актам вищої юридичної сили. Отже, і в цьому випадку доцільно було б у зазначений спосіб обмежити право судів загальної юрисдикції на безпосереднє застосування положень Конституції, що потребують конкретизації. Аргументом проти обмеження права судів загальної юрисдикції може бути визнання положень Конституції нормами прямої дії. Але ж не можна не враховувати ту обставину, що численні положення Конституції, що за своїм змістом потребують конкретизації, формулюють настільки загальні положення, що їх пряме застосування судами загальної юрисдикції привело б до численних випадків неоднакового застосування одних і тих же положень Конституції. Із практики Верховного Суду США, конституційних судів інших країн добре відомо, що ними на підставі конституцій відповідних країн приймалися рішення на межі правозастосування та політики. Це обумовлено не стільки волею відповідних судів, а найбільш загальним змістом багатьох положень конституції будь-якої країни. Тому навіть формулювання частини другої ст. 8 Конституції “звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується” не слід тлумачити в такий спосіб, що будь-який місцевий чи апеляційний суд може не застосовувати закон, що суперечить Конституції, а за наявності такої суперечності – безпосередньо застосовувати Конституцію. Верховний Суд роз’яснив, що в таких випадках слід діяти інакше (зупинити розгляд справи і т.д., на що вище зазначалось).

У зв’язку з викладеним виникає питання про застосування ст. 925 ЦК і ст. 315 ГК. Як відомо, Конституційний Суд України в рішення від 9 липня 2002 р. у справі № 1-2/2002 [6] визнав, що право громадян, осіб без громадянства, іноземців, юридичних осіб на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Не вважається обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист, за рішенням Конституційного Суду, лише встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за воле-

*ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ПРИ ВИРІШЕННІ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ*

виявленням суб'єктів відповідних правовідносин. При цьому Конституційний Суд дав припис Верховній Раді і Кабінету Міністрів привести нормативно-правові акти у відповідність з вимогами ст. 124 Конституції України та її тлумаченням у названому рішенні, а не визнав відповідні положення законів та інших нормативно-правових актів неконституційними, оскільки розглядалась справа про тлумачення положень Конституції, а не про визнання актів неконституційними.

Однак рішення Конституційного Суду не було повністю виконане, а при прийнятті Цивільного і Господарського кодексів було встановлено обов'язкове пред'явлення претензії до перевізника як умову виникнення права на пред'явлення до нього позову в зв'язку з перевезенням вантажу, багажу або пошти. Таке ж правило, але тільки стосовно перевезення вантажу, встановлене ст. 315 ЦК (оскільки пошта у відносинах щодо перевезення також є вантажем, то ст. 315 ГК поширюється і на перевезення пошти). Суттєво те, що ст. 925 ЦК поширюється і на перевезення багажу. Оскільки багаж має належати пасажирові (це впливає із п. 4.11 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України [7]), чинність ст. 925 ЦК поширюється і на відносини з участю фізичних осіб, безумовне право яких на судовий захист впливає із ст. 55 і 124 Конституції. І все ж це не може бути підставою для заперечення чинності ст. 925 ЦК (це ж стосується і ст. 315 ГК). Разом з тим і застосовувати ст. 925 ЦК і ст. 315 ГК суди загальної юрисдикції не вправі. Оскільки в процесі розгляду таких справ має виникнути питання про додержання позивачем обов'язкового претензійного порядку вирішення спору, встановленого названими статтями, суд повинен зупинити розгляд справи, як це передбачено п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя", та звернутись з мотивованою ухвалою до Верховного Суду з метою подальшого вирішення питання про конституційність ст. 925 ЦК і ст. 315 ГК.

Якщо Конституційний Суд визнає ст. 925 ЦК і ст. 315 ГК неконституційними в частині встановлення ними обов'язкового претензійного порядку вирішення відповідних спорів, не буде застосовуватись і правило ч. 3 ст. 925 ЦК про момент, з якого починається обчислення позовної давності. Застосуванню буде підлягати загальне правило ч. 1 ст. 261 ЦК, відповідно до якого перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права.

Звертає на себе увагу та обставина, що в процесуальних законодавчих актах не проводиться послідовно лінія щодо наслідків прийняття судового рішення на підставі законів та інших нормативно-правових актів, що суперечать Конституції. Стосовно розгляду справ у касаційному суді. Цивільний процесуальний кодекс підставою для скасування чи зміни судового рішення називає неправильне застосування закону, який не поширюється на дані правовідносини, або застосування закону, який не підлягав застосуванню (ст. 341). Інше положення встановлене ст. 11115 Господарського процесуального кодексу України стосовно підстав касаційного оскарження постанов Вищого господарського суду. Однією із таких підстав визнається застосування Вищим господарським судом закону чи іншого нормативно-правового акту, що суперечить Конституції. Підставою скасування постанов Вищого господарського суду визнається їх невідповідність, зокрема, Конституції (ст.

11119 ГПК). Що стосується Цивільного процесуального кодексу і Кодексу адміністративного судочинства, то застосування закону всупереч нормам Конституції не називається в них підставою для скасування судових рішень.

Ст. 11110 Господарського процесуального кодексу визнає підставою скасування Вищим господарським судом рішень місцевих та постанов апеляційних господарських судів неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права. Щодо застосування Конституції тут не йдеться. На думку автора, розбіжності в підставах оскарження та скасування судових рішень, які (підстави) встановлені Цивільним процесуальним кодексом та Кодексом адміністративного судочинства, з одного боку, та Господарським процесуальним кодексом, – з іншого, є невиправданими. В принципі, можливе прийняття законодавцем одного або іншого варіанту. Надання Верховному Суду права оцінювати судові рішення та нормативно-правові акти, на яких вони ґрунтуються, на предмет відповідності Конституції, є припустимим. Та обставина, що нижчестоящі судові інстанції такого права зазвичай не мають, не є перешкодою для надання цього права Верховному Суду. Діяльність нижчестоящих судових інстанцій не може оцінюватись за кількістю скасованих судових рішень. Тому відсутність у Вищого господарського суду права скасовувати судові рішення з мотивів їх невідповідності Конституції та наявність такого права у Верховного Суду не можна оцінювати як явище ненормальне.

Наступне питання, пов'язане з застосуванням положень Конституції, стосується наслідків визнання неконституційним закону чи іншого акту, питання про конституційність якого належить до повноважень Конституційного Суду, або їх частини. Відповідно до частини другої ст. 152 Конституції закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані Конституційним Судом неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність. Якщо ж до цього дня на підставі закону чи іншого акту, що визнані неконституційними, було прийняте судове рішення, то ст. 152 Конституції не передбачає скасування судового рішення, оскільки судові рішення приймаються на підставі матеріального права, що було чинним на момент порушення права, яке є предметом захисту у суді. Тому твердження про те, що “не можуть також виконуватись і рішення правозастосовчих органів, що були прийняті відповідно до правового акту, визнаного пізніше неконституційним, а якщо виконання було розпочато, воно повинно бути припинене” [1, с. 767], не ґрунтується на законі. Якщо тільки Конституційний Суд не зазначив на преюдиційність рішення стосовно правовідносин, що виникли раніше внаслідок дії неконституційного акту, не буде підстав і для скасування судового рішення апеляційним чи касаційним судом, і для відмови у відкритті виконавчого провадження, і для його закриття. Втім, ст. 152 Конституції встановлює, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку. Це загальне правило доповнюється положенням ст. 74 Закону “Про Конституційний Суд України”, відповідно до якої Конституційний Суд може вказати на преюдиційність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акту.

**ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ПРИ ВИРІШЕННІ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ**

Отже, у випадках, коли Конституційний Суд не зазначає в своєму рішенні на преюдіційність свого рішення, до моменту прийняття рішення Конституційним Судом, застосовується акти чи окремі його положення, визнані пізніше Конституційним Судом неконституційними. Тому Господарський процесуальний кодекс не передбачає можливості перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, які (рішення) ґрунтуються на акті чи окремих його положеннях, визнаних неконституційними. Інакше це питання вирішується в п. 4 ч. 2 ст. 361 Цивільного процесуального кодексу, який визнає підставою перегляду рішень або ухвал судів за нововиявленими обставинами встановлення Конституційним Судом неконституційності закону, іншого правового акту чи їх окремого положення, застосованого при вирішенні справи, за умови, якщо рішення ще не виконане. Це – доцільне обмеження. Очевидно, таке ж положення має бути включене і до Господарського процесуального кодексу.

За наявності спеціального правила ст. 112 Господарського процесуального кодексу України про підстави перегляду судових рішень (господарських судів) за нововиявленими обставинами не можуть застосовуватись положення п. 4 ч. 2 ст. 361 ЦПК. За таких умов є потреба в однаковому законодавчому вирішенні питання про можливість перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами стосовно рішень, ухвал, постанов господарських та інших судів. На думку автора, більш прийнятним є варіант, передбачений Цивільним процесуальним кодексом.

Отже, є потреба у подальшому науковому аналізі шляхів вдосконалення практики застосування Конституції при вирішенні судами цивільних справ та розробки пропозицій щодо внесення відповідних змін до законодавчих актів.

Література:

1. Конституція України: Науково-практичний коментар. – Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003.
2. Познер Р.А. Проблемы юриспруденции. – Х.: Акта, 2003.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.96 № 9. – Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972-2002: Офіц. вид./ За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К.: Видавництво "А.С.К.", 2003.
4. Маленин Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика// Государство и право, 1966, №6.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України "Про Державний бюджет України на 2001 рік" та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України "Про Державний бюджет України на 2001 рік" і підпункту 1 пункту 1 Закону України "Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів" (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20.03.2002 № 5-рп/2002// Офіційний вісник України, 2002, № 13, ст. 669.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 № 15-рп/2002// Офіційний вісник України, 2002, № 28, ст. 1333.
7. Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України. Затв. наказом Міністерства транспорту України від 28.07.98 № 297// Офіційний вісник України, 1998, № 40, ст. 1506.

Надійшла до редакції: 28.04.2006 р.